

В.П. ЛИСЕНЮК

ОСНОВИ РЕФЛЕКСОТЕРАПІЇ, ФІТОТЕРАПІЇ ТА ГОМЕОПАТІЇ

ЗАТВЕРДЖЕНО

Міністерством освіти і науки
України як підручник для студентів
вищих медичних навчальних закладів
IV рівня акредитації

**КИЇВ
ВСВ «МЕДИЦИНА»
2010**

УДК 615.821; 615.322; 615.015.32
ББК 28.073; 53.52; 53.59я73
Л 55

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного медичного університету імені О.О. Богомольця
29 жовтня 2009 року, протокол №2*

Підручник містить сучасні дані про принципи комплементарної медицини та застосування її головних методів (рефлексотерапії, фітотерапії та гомеопатії) у медичній практиці. Зокрема розкрито теми пунктурної та мануальної рефлексотерапії. Вміщено стислу характеристику офіційних лікарських рослин із фітозасобами та фітопрепаратами на їх основі, а також огляд гомеопатичних препаратів для лікування деяких хвороб.

Матеріал викладено відповідно до вимог державних навчальних програм та кредитно-модульної системи.

Для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації, лікарів-інтернів, лікарів різних спеціальностей.

Рецензенти:

Л.В. Андріюк, завідувач кафедри реабілітації та нетрадиційної медицини Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького, професор

Т.П. Гарник, завідувач кафедри фітотерапії Київського медичного університету УАНМ, професор

І.З. Самосюк, завідувач кафедри медичної реабілітації, фізіотерапії та курортології Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шупика, заслужений діяч науки та техніки України, професор

ЗМІСТ

Рефлексотерапія, фітотерапія та гомеопатія в сучасній лікарській практиці.....	7
Ч А С Т И Н А І. ОСНОВИ РЕФЛЕКСОТЕРАПІЇ	11
РОЗДІЛ 1. Пунктурна рефлексотерапія	12
Основні механізми дії пунктурної рефлексотерапії.....	13
Ключові показання до застосування пунктурної рефлексотерапії.....	15
Загальні протипоказання до застосування пунктурної рефлексотерапії.....	15
Властивості точок акупунктури.....	15
Способи пошуку точок акупунктури	16
Загальні принципи дозування подразнення в пунктурній рефлексотерапії	21
Рефлексодіагностика	22
Загальні принципи акупунктурної діагностики	22
Локальні тригерні (сигнальні) пункти (точки Ashi)	23
Вісцеросенсорний феномен (зони Захар'їна—Геда).....	23
Організація вегетативної (автономної) нервової системи.....	24
Дослідження вегетативного тону, вегетативної реактивності та вегетативного забезпечення діяльності	28
Тестування вегетативного тону.....	29
Тестування вегетативної реактивності	29
Тестування вегетативного забезпечення діяльності.....	30
Електропунктурна діагностика	30
Мікроакупунктурні системи	32
Властивості мікроакупунктурних систем.....	32
Аурикулярна мікроакупунктурна система	32
Принципи вибору та композицій точок акупунктури в пунктурній рефлексотерапії.....	35
Акупресура.....	36
Механізми лікувальної дії акупресури	36
Методика акупресури	37
Просте пальцеве натискування (шіацу).....	38
Локальна баротерапія.....	39
Поверхнева багатоголкова акупунктура.....	40
Механізми лікувальної дії поверхневої багатоголкової акупунктури.....	41
Методики проведення поверхневої багатоголкової акупунктури.....	41
Дозування подразнення при поверхневій багатоголковій акупунктурі	42
Зони стимуляції в поверхневій багатоголковій акупунктурі.....	42
Терморефлексотерапія	44
Термічні лікувальні фактори.....	44
Температурна чутливість	45
Теплові та холодкові термореакції	47
Лікувальні ефекти терморефлексотерапії	47
Методики проведення тепловпунктури. Загальні показання до її застосування.....	48
Локальна кріотерапія.....	49
Електрорефлексотерапія	50
Організація ноцицептивної й антиноцицептивної систем.....	52
Ендогенні опіоїди	53
Принципи протибольового менеджменту	54
Черезшкірна електронейростимуляція.....	54

Часові параметри черезшкірної електронейростимуляції	56
Протипоказання до черезшкірної електронейростимуляції.....	57
Електропунктура та електроakupунктура. Параметри акупунктуроподібної електростимуляції	57
Методика проведення електропунктурної аналгезії	58
Електроміостимуляція.....	58
Лазеротерапія та лазеропунктура	60
РОЗДІЛ 2. Мануальна рефлексотерапія (за участю д-ра мед. наук В.В. Гонгальського)	62
Показання та протипоказання	62
Лікувальні ефекти мануальної рефлексотерапії.....	63
Особливості мануальної діагностики. Анатомічний та функціональний бар'єри	63
Мануальне обстеження стану м'язів	64
Міофасціальні тригерні пункти	67
Методи мануальної рефлексотерапії.....	68
Постізометрична релаксація м'язів	68
Аутомобілізація й аутостабілізація	71
Запобігання біомеханічним порушенням хребта і суглобів.....	73
Структурні невідповідності та їх корекція.....	75
Алгоритм застосування мануальної рефлексотерапії.....	76
РОЗДІЛ 3. Особливості застосування рефлексотерапії в медичній практиці	77
Рефлексотерапія як засіб першої медичної допомоги	77
Рефлексотерапія в комплексних заходах при больових синдромах.....	78
Міжнародна класифікація функціонування (ICF; ВООЗ, 2001). Використання рефлексотерапії при функціональних порушеннях у хворих різного профілю	79
Алгоритм застосування рефлексотерапії при функціональних розладах	81
Рефлексотерапія як компонент індивідуальної реабілітаційної програми	81
Локалізація найуживаніших корпоральних точок акупунктури	82
Локалізація аурикулярних акупунктурних зон	89
Тестові завдання до дисципліни “Основи рефлексотерапії” (за участю канд. мед. наук, асист. О.М. Головчанського, доц. В.О. Фадєєва).....	97
Список літератури	113
Російсько-український словник спеціальних термінів з рефлексотерапії.....	114
ЧАСТИНА II. ФІТОТЕРАПІЯ	121
РОЗДІЛ 4. Біологічно активні речовини рослинної сировини	124
Алкалоїди	124
Терпеноїди	127
Фенольні сполуки.....	129
Глікозиди	132
Органічні кислоти	133
Гідроколіди рослинного походження.....	133
Лікарські рослини як джерело мікроелементів	134
РОЗДІЛ 5. Лікарські форми з рослин	136
Технологічні особливості водного екстрагування біологічно активних речовин із рослинної сировини.....	138
РОЗДІЛ 6. Фітоніринг та препарати на його основі	140
РОЗДІЛ 7. Найважливіші фітозасоби та їх дія при різних патологічних станах	142
Фітозасоби загальної дії	142
Фітозасоби, що впливають на органи травної системи та метаболізм	143
Фітозасоби, що діють на систему крові.....	144

Зміст

Фітозасоби, що діють на серцево-судинну систему	145
Фітозасоби, що застосовуються в дерматології.....	146
Фітозасоби, що діють на органи сечової і статеві системи та статеві гормони	147
Фітозасоби, що діють на опорно-руховий апарат	148
Фітозасоби, що діють на нервову систему	148
Протипаразитарні фітозасоби.....	149
Фітозасоби, що впливають на органи дихальної системи	149
РОЗДІЛ 8. Особливості застосування фітозасобів у педіатричній практиці.....	157
РОЗДІЛ 9. Стисла характеристика офіційних лікарських рослин із фітозасобами та фітопрепаратами на їх основі	159
РОЗДІЛ 10. Лікарські засоби рослинного походження в класифікаційній анатомо-терапевтично-хімічній системі (АТС)	228
РОЗДІЛ 11. Перелік лікарських рослинних засобів, що увійшли до монографічного зібрання ВООЗ	246
Тестові завдання до дисципліни “Фітотерапія” (за участю канд. мед. наук, доц. М.І. Наумової та асистента В.М. Шаповала)	248
Список літератури	262
Перелік наукових назв лікарської рослинної сировини	263
Перечень научных названий лекарственного растительного сырья	265
Перелік латинсько-українських наукових назв лікарської рослинної сировини.....	267
Алфавітний покажчик фітопрепаратів за кодом АТС.....	270
Співвідношення маси та об’єму для різної лікарської рослинної сировини	276
ЧАСТИНА III. ОСНОВИ ГОМЕОПАТІЇ (за участю канд. мед. наук, асист. Г.Г. Симоненка)	278
РОЗДІЛ 12. Гомеопатія: визначення та принципи. Гомеопатичні препарати, їх походження та виготовлення	282
Визначення та принципи гомеопатії. Місце гомеопатії в сучасній лікарській практиці ...	282
Лікарський патогенез.....	285
Джерела знань про гомеопатичні препарати.....	287
Випробування гомеопатичних препаратів на практично здорових волонтерах.....	287
Токсикологічні та фармакологічні дані	288
Значення гомеопатії у ветеринарії	290
Виготовлення гомеопатичних препаратів	290
Контроль якості гомеопатичних препаратів.....	296
Наукове обґрунтування гомеопатії	297
РОЗДІЛ 13. Методологія гомеопатичного обстеження. Вибір гомеопатичних препаратів та їх дозування	302
Значення та класифікація симптомів у гомеопатії	302
Вибір гомеопатичного препарату	307
Критерії вибору симптомів для пошуку гомеопатичних препаратів	307
Шлях вибору гомеопатичного препарату	308
Критерії вибору потенції гомеопатичного препарату.....	308
РОЗДІЛ 14. Застосування гомеопатичного методу в сучасних напрямках біологічної терапії.....	310
Використання принципу подібності між причинним та лікувальними факторами (aequalia aequalibus curantur).....	310
Органотерапія та ізопатія.....	310
Гомотоксикологія	311

РОЗДІЛ 15. Основні гомеопатичні препарати для лікування хворих на гострі респіраторні захворювання	315
Огляд основних гомеопатичних препаратів для лікування гострих респіраторних захворювань (реперторіум).....	319
Характеристика найважливіших гомеопатичних монопрепаратів для лікування гострих респіраторних захворювань.....	321
РОЗДІЛ 16. Основні гомеопатичні препарати для лікування хворих з алергічними станами (на прикладі atopічного дерматиту)	338
Огляд основних гомеопатичних препаратів для лікування алергічного дерматиту (реперторіум)	341
Характеристика найважливіших гомеопатичних монопрепаратів для лікування алергічного дерматиту.....	343
РОЗДІЛ 17. Основні гомеопатичні препарати для лікування хворих з вегетативною дистонією.....	361
Огляд основних гомеопатичних препаратів для лікування вегетативної дистонії невротичного генезу (реперторіум)	365
Характеристика найважливіших гомеопатичних монопрепаратів для лікування синдрому вегетативної дистонії	369
РОЗДІЛ 18. Особливості використання гомеопатичних препаратів у педіатричній практиці.....	387
Функціональні захворювання в педіатрії.....	387
Огляд основних монопрепаратів для педіатричної практики (реперторіум)	391
Характеристика найважливіших для педіатричної практики гомеопатичних монопрепаратів.....	393
Тестові завдання до дисципліни “Основи гомеопатії”	408
Список літератури	419
Еталони відповідей до тестових завдань із дисципліни “Основи рефлексотерапії”	420
Еталони відповідей до тестових завдань із дисципліни “Фітотерапія”	421
Еталони відповідей до тестових завдань із дисципліни “Основи гомеопатії”	422

Рефлексотерапія, фітотерапія та гомеопатія в сучасній лікарській практиці

Останніми роками значно підвищився попит на методики, що розглядають організм людини як цілісний феномен. Багато з них сприймаються офіційною медициною як нетрадиційні, однак усе частіше вони залучаються до комплексного лікування та розцінюються як комплементарні — доповнювальні та підсилювальні. До них належать різновиди рефлексотерапії, включаючи мануальну терапію, фітотерапію, гомеопатію, нутриціологію, еферентна та психосоматична терапія. Доведено, що ці методики дають змогу підвищити ефективність традиційного лікування та зменшити кількість його сторонніх впливів, а це надзвичайно важливо у нинішніх умовах погіршення загального екологічного стану.

Терапевтичною основою комплементарних методів є позитивний вплив на сааногенез — систему захисно-приспосувальних механізмів боротьби з хворобою, одужання та підтримки здоров'я. У поняття “саногенез” включають процеси реституції, регенерації, компенсації, імунітету та мікроциркуляції.

З існуючих лікувальних підходів, які реально здатні підсилити адаптаційно-компенсаторні можливості організму, задовольняють вимозі екологічності в основному нефармакологічні методи. Враховуючи специфіку кожного з них, можна умовно розподілити їх на три великі групи — “три кола” (схема 1):

1. Фізичне коло — кінезитерапія, фізіотерапія, акупунктурна терапія, мануальна терапія.
2. Хімічне коло — дієтотерапія, фітотерапія, апітерапія, мікроекологічна терапія, еферентна терапія.
3. Інформаційне коло — психосоматична терапія, хронотерапія, біорезонансна терапія, гомеопатія.

Приблизно половину з наведеного переліку складають комплементарні методи. Це різні види рефлексотерапії, мануальна терапія, фітотерапія, гомеопатія, нутриціологія, психосоматична терапія, еферентна терапія. Наукові основи цих методів інтенсивно розробляються, особливо це стосується рефлексотерапії та еферентної терапії. Проте і сьогодні їх продовжують називати по-різному — “народні”, “традиційні”, “нетрадиційні”, “альтернативні”, незважаючи на існування усталеного наукового терміна “комплементарні методи”.

Стисло охарактеризуємо найуживаніші комплементарні методи, а саме: акупунктурну терапію, мануальну терапію, фітотерапію та гомеопатію.

Поштовхом для розвитку акупунктурної терапії стало відкриття в 1972—1975 рр. особливих речовин у ЦНС з винятково високою болезаспокійливою активністю — так званих ендогенних опіоїдів (ендорфінів, енкефалінів, динорфінів), тобто речовин природного походження, схожих на опіати. Деякі вчені називають їх “вбивцями болю”, оскільки за своєю аналгетичною активністю вони набагато перевершують морфій. Виявилося, що акупунктура сприяє виділенню цих речовин в організмі, тим самим тамуючи біль.

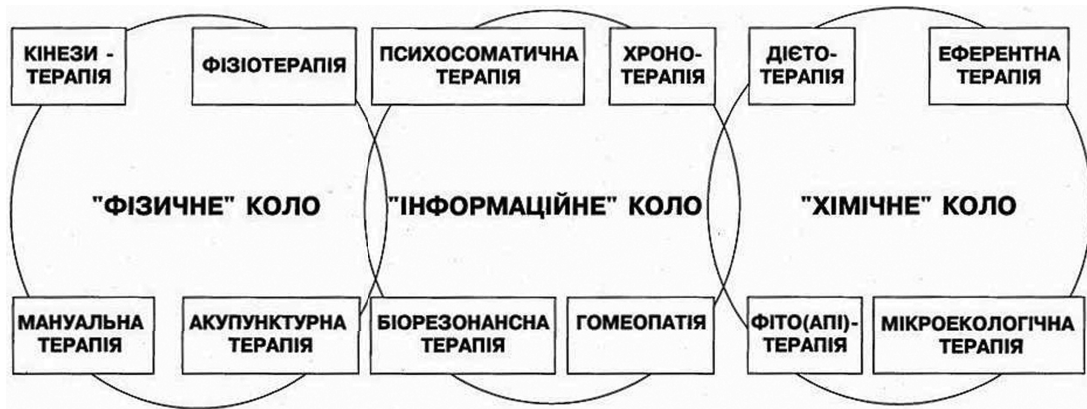

Схема 1. Три кола стимуляції саногенетичних процесів

Хоч у багатьох східних країнах цей метод із давніх-давен використовували як засіб проти болю, лише після цього відкриття в Європі та Америці звернули серйозну увагу на можливість усувати гострий і хронічний біль голковколюванням. Нині хірурги проводять деякі оперативні втручання під акупунктурним знеболюванням або поєднують його зі звичайним наркозом, зменшуючи у такий спосіб кількість наркотичних препаратів. Цей метод лікування дуже ефективний у разі функціональних розладів нервової діяльності. Необхідно зауважити, що він справляє регуляторну дію через нервово-рефлекторні механізми, не виключено також, що виділювані опіюїди благотворно діють на емоції людини.

Однак ефект акупунктури зумовлений і виділенням багатьох інших біологічно активних речовин. Деякі з них стимулюють діяльність імунної системи. Цим пояснюється дієвість методу при лікуванні багатьох запальних захворювань, алергічних станів.

Найвідомішими, надійно перевіреними часом засобами впливу на точки акупунктури є точковий масаж, голковколювання (спеціальними голками, здебільшого сталевими) та прогрівання. Порівняно з класичним голковколюванням і припіканням електрична дія на точки акупунктури є "молодою", оскільки з'явилася лише наприкінці XVIII ст. Нині цей спосіб трансформувався в окремі різновиди, що отримали назву "електропунктура" (черезшкірна електростимуляція точок) і "електро-акупунктура" (глибока електростимуляція точок крізь введені голки). Використання електростимуляції приваблює передусім можливістю діяти на інформаційні, регуляторні процеси в організмі, позаяк електричний струм певних величин можна розглядати як фізіологічно адекватний подразник нервових структур. Більша ефективність електростимуляції, порівняно з голковколюванням, пояснюється тим, що пропускаючи електричний струм, можна подіяти на більшу кількість рецепторів.

Перспективним є застосування інших фізичних факторів (фізіопунктура) й особливо лазерного випромінювання, яке, до речі, має виняткові фізичні властивості. Така стимуляція точок має назву "лазеропунктура". Проведена в різних клінічних умовах апробація лазеротерапії виявила певну специфіку її впливу — це насамперед лікування захворювань із порушеннями нейросудинної трофіки.

Мануальна терапія характеризується активним втручанням на рівні сегментарних нервових зв'язків і лікуванням захворювань рухової системи, зокрема оборот-

них порушень у суглобах (К. Левіт, 1993). Таким чином, вона є поєднувальною ланкою між рефлексотерапією, фізіотерапією, лікувальною гімнастикою та реабілітацією. Біомеханічні захворювання також об'єднують мануальну терапію з ортопедією, неврологією та ревматологією.

“Рух є життя”, тому правильний рух через нейрорефлекторні зв'язки впливає на будь-яку соматичну хворобу.

Поруч із рефлексотерапією мануальні заходи задовольняють вимоги терапії “першої лінії”, коли рефлекторні порушення при більшості внутрішніх хвороб, банальні періодичні стани, не потребують “важкої фармакологічної артилерії” або хірургії. Некваліфіковане втручання в цьому розділі медицини, як відомо із практики, може завдати чимало неприємностей пацієнту. Сучасні досягнення діагностики та методології при мануальних втручаннях потребують досвідчених спеціалістів, підготовка яких є завданням навчальних закладів. Ефективність і нешкідливість методу як терапії “першої лінії” потребує обізнаності з ним кожного лікаря-практика, що досягається завдяки викладанню основ цієї дисципліни у медичних закладах освіти.

Зростання темпів розвитку фармацевтичної промисловості та постійне розроблення нових, ефективніших синтетичних і біологічних лікарських засобів не применшують значення лікарських рослин. Навпаки, завдяки зростанню кількості населення в країнах, які розвиваються, та підвищенні інтересу в індустриальних державах значно зріс попит на лікарські рослини та продукти на їх основі (ВООЗ, 1998, 1999, 2004).

Використання лікарських рослинних засобів має багатовікову історію. У багатьох країнах поступово сформувалися системи традиційної медицини, де фітотерапія посідає чільне місце. Серед видів традиційної медицини найбільш відомі давньоіндійська, китайська, тибетська та арабська.

Термін “фітотерапія” виник наприкінці XIX — на початку XX ст. завдяки французькому лікарю А. Леклерку (1870—1955). Незважаючи на загальноприйняте, однак помилкове уявлення про фітотерапію як частину фармакології, її визначення однозначно стверджує, що це кваліфіковане застосування натуральних рослинних засобів лікарем-практиком для курації пацієнта.

Відомо, що близько половини аптечних препаратів, які використовують сьогодні лікарі-практики, мають рослинне походження. Фармацевтична промисловість випускає їх у формі неочищених (галенових) екстрактів і високоочищених (неогаленових) засобів — фітопрепаратів. Фітотерапія заснована на використанні лікарських рослин у натуральному (нативному) вигляді або у формі водних, водно-спиртових, олійних екстрактів та деяких інших лікарських форм. Під час приготування неогаленових ліків, що порівняно легко можуть бути стандартизованими, виділяють чисті сильнодіючі речовини. На цьому етапі значною мірою проявляється відмінність між фітотерапією та фітофармакологією. Слід звернути увагу на сучасну концепцію фітотерапевтичних засобів, за якою вони поділяються на слабкі (*mite*) та сильні (*forte*). Критика в неефективності фітозасобів з боку фармакологів стосується, звісно, першої групи. Але фітотерапевтичний феномен, власне, полягає саме в ефектах *mite*-препаратів. Це складна і специфічна для рослини організація речовин, які в разі вилучення та ізоляції часто стають інертними як у терапевтичному, так і в хімічному сенсі. Природний нероз'єднаний комплекс впливає таким чином, як не здатні діяти його компоненти. Завдання дослідити, стандартизувати та, можливо, створити теорію феномену *mite*-фітотерапії посідає окреме місце в майбутньому медичної науки.

- Л 55 **Лисенюк, В.П.**
Основи рефлексотерапії, фітотерапії та гомеопатії: підручник. — К.: ВСВ
“Медицина”, 2010. — 424 с. + 4 с. вкл.

ISBN 978-617-505-056-9

Підручник містить сучасні дані про принципи комплементарної медицини та застосування її головних методів (рефлексотерапії, фітотерапії та гомеопатії) у медичній практиці. Зокрема розкрито теми пунктурної та мануальної рефлексотерапії. Вміщено стислу характеристику офіційних лікарських рослин із фітозасобами та фітопрепаратами на їх основі, а також огляд гомеопатичних препаратів для лікування деяких хвороб.

Матеріал викладено відповідно до вимог державних навчальних програм та кредитно-модульної системи.

Для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації, лікарів-інтернів, лікарів різних спеціальностей.

ББК 28.073; 53.52; 53.59я73